

naar de actualiteit: is de spanning tussen belangen-groepen niet inherent aan een christelijke politieke partij? Verder is de opstelling van Lohman mij niet geheel duidelijk geworden. Hoe verhoudt zich zijn kritiek op het handhaven van de plaatsvervangende in het leger (wat hij zelfs klasse-egoïsme noemde) met zijn verzet tegen de kieswet van Tak? Kan men het uiteengaan van Kuiper en Lohman alleen toeschrijven aan stands- en mentaliteitsverschillen? Heeft de invloed van Vinet en andere ethische theologen op Lohman c.s. ook niet een belangrijke rol gespeeld? De auteur noemt wel de invloed van 'het individualistische Réveil', maar besteedt er verder weinig aandacht aan. Deze opmerkingen zijn echter allermindst bedoeld om dit spannende boek uit de handen van de lezers te houden. Ik kan het iedereen aanbevelen.

H. Reenders

¶ **F.A. van Lieburg (red.), *De stille luyden. Bevindelijk gereformeerden in de negentiende eeuw*, Kampen: De Groot Goudriaan 1995; 192 blz. 10 ill., ISBN: 90-6140-384-7 geb. f 45,00.**

Het is een onmiskenbaar teken van de emancipatie waardoor ook dit volksdeel wordt meegenomen, dat er steeds meer geleerde studies aan de bevindelijken gewijd worden. Huns ondanks kunnen ook zij zich niet aan de tijdgeest, 'de goden dezer eeuw', onttrekken. Eén van de grote gangmakers van dit onderzoek is de nog jeugdige maar uiterst produktieve F.A. van Lieburg, voormalig AIO bij de vakgroep Nieuwe Geschiedenis van de VU en in 1996 gepromoveerd op een proefschrift over de geografische herkomst van gereformeerde predikanten (tot 1816). Van hem is de stoot tot het schrijven van de onderhavige bundel uitgegaan, waarvan hij tevens aard en omvang bepaalde. Van hem zijn ook de begripsbepalingen en in dit verband legt hij ondermeer de nadruk op het verschil tussen 'oefeningen', waar een (niet-geordend) voorganger een soort vrije kerkdienst hield, en 'gezelschappen', waar men over innerlijke belevingen

met elkaar sprak, en waar de 'keurmeesters' oordeelden over de waarde ervan. Verloren de oefeningen na de Afscheiding hun functie, de gezelschappen behielden deze (153). Door zo met de deur in huis te vallen hoop ik het grote belang van deze publicatie aan te tonen. Nu dus de opzet.

In een 'Inleiding' geeft de redacteur een – zeer globale – geschiedenis van het piëtisme als oude kerkelijke onderstroom, laat hij de inwerking van Afscheiding, Doleantie en Verzuiling zien, waarbij de bevindelijken een wat inactief segment van de orthodox-protestantse zuil vormden, dat pas in verzet tegen de ontzuiling in onze tijd in het kader van de herzuiling van de 'bijbelgetrouwe christenen' tot krachtige, wijdvertakte organisatie kwam. Doch zover strekt deze bundel zich niet uit. In aansluiting aan de studie van de redacteur: *Levens van Vromen* (Kampen 1991) over de achttiende eeuw, gaat deze bundel over de negentiende. Uit zijn particuliere collectie bekeringsgeschiedenissen heeft de redacteur willekeurig dertig gekozen en voorgelegd aan kenners van de materie. En zo schrijft C. Graafland over 'De theologie van het conventikel', W. van 't Spijker over de bevindelijke oecumene onder de titel: 'Ik ben een vriend en metgezel', A.Th. van Deursen over het isolement van deze mensen: 'Vreemdelingen in Mesech' en J.P. Zwemer over geografische verschillen in hun belevingswereld: 'Een wolkje in het Noordwesten'. Een samenvattende en tot nadenken en eigen onderzoek aanzettende 'Slotbeschouwing' is dan weer het werk van de redacteur, waarna een lijst van de bestudeerde (ego)documenten volgt. Deze zijn alle van 'gewone mensen', niet van theologen of andere academici dus.

Het is onmogelijk, géén kwaliteitsrangorde aan de bijdragen toe te kennen. Gelukkig zal geen der auteurs er moeite mee hebben dat ik Van Deursen de primus noem. De ervaren onderzoeker die hij is weet feilloos het wezenlijke naar voren te halen en de uitstekende stilist beschrijft dit wezenlijke in een setting van welgekozen anekdotes. Hij brengt de eenvoudige schrijvers van de documenten, doorgaans doodarme en letterlijk van de wonderen van Gods Voorzienigheid levende mensen, zo tot